

NOTE PE MARGINEA UNOR IHTIONIME ROMÂNEȘTI (I)

DE

VALENTIN ȚURLAN

În cele ce urmează, ne propunem să sugerăm etimologii pentru câteva ihtionime românești de circulație mai restrînsă.

BOIÁN s.m. „boiștean“ (*Phoxinus phoxinus*, Linné, 1758). E reținut de Antipa, *Pescăria*, 117 și 774, pentru Banat. Provine din scr. *bojan* „Phoxinus...“ (vezi *Slovar*’, 182). Băcescu, *Peștii*, 71, înregistrează derivatul *boianiór* ‘id.’ pentru „jud. Mehedinți, com. Bala, pe apa Rîienilor“.

BOULEÁN s.m. „avat“ (*Aspius aspius*, Linné, 1758) înregistrat de Antipa, *Fauna*, 170 și Vasiliu, *Peștii*, 207. Credem că nu este rezultatul unei metafore, cum se consideră în DA, ci al unei etimologii populare. La baza lui stă sl. *bolen* „avat“, aflat în polonă, cehă, slovenă, sîrbocroată și ucraineană (vezi *Slovar*’, 137). Precizarea sursei trebuie legată de aria de circulație a ihtionimului. Din Antipa, *Fauna*, 170, s-ar putea deduce că ihtiologul l-a întilnit la turtucăieni și la populația de pe malul Dunării muntene. În acest caz, o raportare la ucr. *bolen*’ se impune.

FAT s.m. „avat“ (*Aspius aspius*, Linné, 1758). Băcescu, *Peștii*, 137, îl menționează și pentru jud. Dolj. Vasiliu, *Peștii*, 207, dă forma *făt*, fără localizare. E rus., ucr. *fat*, care numește aceeași specie (vezi *Slovar*’, 136–137).

FUGĂR s.m. „obleț“ (*Alburnus alburnus*, Linné, 1758). Înregistrat de Băcescu, *Peștii*, 133, pentru jud. Bihor și Vasiliu, *Peștii*, 204, fără localizare. În sîrbocroată este numit și *brzac*, *brzak*, *brzan* „fugar“ (*Slovar*’, 134). Nu este exclus deci un calc, deși faptul ar fi tot atît de posibil, plecînd de la română, și pentru sîrbocroată.

LEANCĂR s.m. „boiștean“ (*Phoxinus phoxinus*, Linné, 1758). Îl găsim la Vasiliu, *Peștii*, 147, fără localizare, și la Băcescu, *Peștii*, 36, 72, cu precizarea : „j. Neamț, Pipirig (numele cules de Dr. Antipa)“. Nu știm dacă acest nume se mai folosește și cît, dar prezența în zona menționată este interesantă, întrucît, dintre limbile vecine, numai sîrbocroată ne poate oferi un oarecare corespondent : *zelenkara*¹, pe care-l înregistrează M. Hirtz, *Rječnik narodnih zooloških naziva*. Kn. III, *Ribe*, Zagreb, 1956, (ap. *Slovar*’, 182). Făcînd apropierea de mai sus, avem în vedere că în explicarea formei românești intervine și etimologia populară.

¹ Culoarea verde-închis justifică denumirea dată în sîrbocroată. Vezi corespondentele românești *verdeț*, *verzișor*, *verzișoară*, în Muntenia, la Băcescu, *Peștii*, 72.

NĒMEȘ s.m. „cosac“ (*Abramis ballerus*, Linné, 1758). DLR înregistrează „*nemeș*”¹ subst. (Regional) Numele unui pește nedefinit mai de aproape (Scăieni — Ploiești)“, cu accent, formă de plural și etimologie necunoscute, după care se face trimiterea la sensul „de dimensiuni potrivite, nici prea mare nici prea mic; p. ext. frumos“, cu circulație prin Oltenia, al lui *nemeș*². Noi l-am întâlnit cu sensul „cosac“ la Făcăeni — jud. Ialomița (inf. Nedelcu D. Nedelcu) și Gostinu — jud. Ilfov (inf. Surdu D. Radu). „Cosacul *nemeș* sau *nemeșul* — spunea informatorul din Făcăeni — e ca plătica, dar mai lungăreț și are oase multe“. Ihtionimul este rezultat deci prin elipsa termenului determinat din îmbinarea *cosac nemeș*, îmbinare despre care Antipa, *Fauna*, 164, ne spune că era folosită de pescarii turtucăieni pentru indicarea exemplarelor mai mari de *Abramis ballerus*. Așa știind lucrurile, *nemeș*¹ nu-și mai justifică prezența în DLR ca articol lexicografic de sine stătător.

OVĂSEL subst. (cu sens colectiv) „puiet de pește“; înregistrat de Băcescu, *Peștii*, 42, pentru fostul județ Baia (Bogdănești, Rîșca — pe apa Rîștei): „se numesc așa tot soiul de puieți de pești mici cât boabele de ovăz: clean, mreană, porcușori, sub 4 cm, care se prind numai la leasă. «Ovăselul face borșul bun»“. Sensul în discuție este reținut — plecînd de la Băcescu — și în DLR, litera O, s.v., care consideră că avem a face cu *ovăs* + suf. dim. *-el*.

În polonă, ucraineană, belorusă și rusă întâlnim, pentru *Leucaspis delineatus* (Heckel, 1843) — numit la noi și *pleavă*, *plevușcă* — denumirile *owesek*, *oves*, *ovsjanka*, *malaja ovsjanka* (vezi *Slovar*’, 164—165). O întrebare apare firească: denumirea românească a fost dată independent, ori e derivată de la un ihtionim **ovăs* „pleavă“, „plevușcă“ (*Leucaspis delineatus*), neînregistrat și provenit, la rîndu-i, din ucr. *oves* „Leucaspis...“, cu circulație îndeosebi în Galiția (vezi *Slovar*’, 165)? Credem că sîntem mai îndreptățiți să optăm pentru a doua ipoteză. Nu poate fi exclusă cu totul nici posibilitatea de a ne afla în fața unui calc după pol. *owesek* ‘id.’ (<*owies* „ovăs“ + suf. dim. *-ek*), folosit, probabil, de către populația de origine poloneză din zonă.

PREUTEĂSĂ s.f., înregistrat, pentru *Rhodeus sericeus* (Pallas, 1776), *Rhodeus amarus* (Bloch, 1782), în jud. Ilfov (în jurul Comanei, comuna Budeni) și în jud. Gorj (Băcescu, *Peștii*, 62), și ca nume al unui pește nedeterminat, în jud. Mehedinți (Băcescu, *Peștii*, 184). DLR reține, pentru Oltenia și Muntenia, sensul „boarță“ (*Rhodeus sericeus*, Pallas, 1776), metaforic, al lui *preoteasă* < *preot* + suf. *-easă*.

Pare să fie un calc după ucr. *popadicja*, *popadja*, *popad’ka*, *popačka*, nume înregistrat pentru acest pește în *Slovar*’, 184.

RĂSPĂR s.m. E cunoscut ca nume dat mai multor specii de pești, numite regional și *meles* (*Acerina schraetser*, Linné, 1758), *biban* (*Perca fluviatilis*, Linné, 1758), *ghiborț* (*Acerina cernua*, Linné, 1758). Referindu-se la *Acerina cernua*, Băcescu, *Peștii*, 109, spune că numele *zboriș*, *răspăr*, *sezerar* etc. i-au fost date acestei specii de la țepii tari și lungi, adevărate țepușe, care mai au și darul de a se „zborși“ sau „zburli“. Caracteristicile menționate au fost socotite, probabil, ca lămurind numele și de ȘĂINEANU, D.U. și de CADE, care explică ihtionimul din *răs*-(pref.) și *păr*. În DLR, ihtionimul *răspăr* este înregistrat cu etimologie necunoscută.

Socotim posibilă o trimitere la rus. *rasper*, bg. *rasper* „avat“ (*Aspius aspius*, Linné, 1758), motivînd-o printr-o confuzie între specii, dovedită și de faptul că numele *vespe* și *vrespere*, date îndeosebi avatului, se întîlnesc —

după Băcescu, *Peștii*, 58 și 108 și Vasiliu, *Peștii*, 241 — și pentru *Acerina cernua*. Că putem invoca o confuzie, ne dovedește următoarea precizare făcută de Antipa, *Fauna*, 33 : pescarii români turtucăieni, care folosesc ihtionimul *răspăr*, pentru biban și ghiborț, socotesc că *Acerina schraetser* este *corcitură de biban cu șalău* (s.n.)². Folosit, probabil, mai întâi pentru *Acerina schraetser* numele s-a putut extinde — prin relații ușor de făcut — la *Perca fluviatilis* și *Acerina cernua*. Să amintim și că peștii celor trei specii au, întocmai ca avatul, carnea albă și sint foarte răpitori.

În ce privește folosirea ihtionimului *răspăr* pentru *Acerina cernua*, socotim util să menționăm că Băcescu, *Peștii*, 108, deși îl înregistrează pentru Ilfov, Teleorman, Olt, Mehedinți și Argeș, precizează că „este amintit precis numai pentru Znagov“ (de Antipa, *Fauna*, 33). Circulația ihtionimului *răspăr* îndreptățește raportarea în primul rând la bg. *rasper*, provenit, la rindu-i, din rusă, unde *raspër* reprezintă o variantă a lui *șerespër* (vezi *Slovar*³, 136, 137). Trebuie avut în vedere că, de fapt, cei care au răspândit ihtionimul *răspăr* au fost pescarii turtucăieni, prezenți, după Antipa, *Fauna*, 33, „în mai toate apele noastre“. În sensul soluției propuse de noi pledează și formele *răasper* și *rasper*, înregistrate, pentru *Acerina cernua*, în jud. Teleorman, la Băcescu, *Peștii*, 49 și 108. Față de formele *răasper* și *rasper*, mai apropiate de numirea bulgărească, forma *răspăr* se motivează prin etimologie populară.

SACAGIȚĂ (și *sacajilă*) s.f. „cără“ (*Cobitis taenia*, Linné, 1758). Înregistrat, cu un plural *sacagile*, de Băcescu, *Peștii*, 84, pentru fostul județ Rădăuți („pe Suceava d.p. com. Grănicești, Frătăuții Noi“). Numele, crede ihtiologul, ar fi în legătură cu faptul că peștele în cauză are puțină carne : „e sec, seacă (*sacă*, în pron. locală), cum îmi spunea Ilie Sarcinschi din Frătăuți“ (p. 85). Se explică din ucr. *sikavicja*, aflat între alte nume date lui *Cobitis taenia* (vezi *Slovar*³, 202).

SECRET (și *sicrét*) s.m. „șalău“ (de fapt, specia numită *Lucioperca volgensis*, Gmelin, 1788), întâlnit de noi la Potelu — Ianca, jud. Olt și Ostrov, jud. Tulcea. Dicționarele noastre nu-l înregistrează. Îl reține, fără localizare, Vasiliu, *Peștii*, 215.

Provine din rus., ucr. *sekret* „șalău“ (*Lucioperca lucioperca*, Linné, 1758 și *Lucioperca volgensis*, Gmelin, 1788), ihtionim pe care-l găsim — pentru Nistru, Don, zona de nord a Mării Azov — la A.S. Klykov, *Kratkij slovar' rybackich promyslovych slov*, Moscova, 1951, p. 59, Dal', IV, 17 și în *Slovar*³, 231, 232. Dal', IV, 17 consideră că are a face cu un sens derivat al subst. *sekret* „taină“. Pentru cine știe cât de „căutat“ este șalăul și cunoaște practica pescarilor de a face ca acest pește să nu prea ajungă la punctele de colectare, relația *sekret* „șalău“ — *sekret* „taină“ devine explicită. E posibilă și o altă legătură : inițial, denumirea a putut fi atribuită numai exemplarelor mici, care, aflându-se „sub măsură“, se cereau ferite de ochii oficialităților.

ȘFEI s.m. (*Rhodeus sericeus*, Pallas, 1776, *Rhodeus amarus*, Bloch, 1782), înregistrat de Băcescu, *Peștii*, 64, pentru jud. Vaslui, în zona bălților Birladului, cu precizarea „nume auzit de la o țărancă ce vindea chitici (printre ei și *Rhodeus*) în piața Vasluiului, în iulie 1941“. Pentru origine, Băcescu, *Peștii*, 64, îl compară cu *șfeia*, formă pe care însă nu o înregistrează. Este, cu siguranță, vorba de *șveia*, nume pe care ihtiologul îl reține pentru *Alburnus*

² Carnea răspărului, serie Antipa, *Fauna*, 33, aduce la gust cu cea a șalăului.

alburnus (Linné, 1758)³, în com. Iordănești (R.S.S. Ucraineană)⁴. Înregistrând cuvântul⁵, DLR îl prezintă cu etimologie necunoscută. Deși apar două impedimente, unul privind conținutul și altul privind forma, trimiterea la ihtionimul *șveia*, menționată mai înainte, ni se pare îndreptățită.

Primul impediment pare a fi acela că *șfei* numește pe *Rhodeus sericeus* și *Rhodeus amarus*, iar *șveia* pe *Alburnus alburnus*. El poate fi ușor depășit dacă avem în vedere că, fiind vorba de un „pește mărunț“, confuzia între specii este ușor de făcut⁶. De altfel (și nu numai în ihtionomia românească), sînt frecvente situațiile cînd același nume este dat, în locuri diferite, unor specii diferite. Rezolvarea celui de-al doilea impediment, de natură fonetică, se poate face plecînd de la un posibil plural *șfei* (<*șvei*) al lui *șveia*.

La originea lui *șveia* pot sta rus., ucr. *svija*, care numesc pe *Alburnus alburnus* (Linné, 1758)⁷, dar și pe *Phoxinus phoxinus* (Linné, 1758) și pol. *szwija* (*Alburnus alburnus*, Linné, 1758), *szweja* (*Alburnoides bipunctatus*, Bloch, 1782); vezi *Slovar'*, 130, 134, 165, 179, 181. Dacă avem în vedere localizarea menționată de Băcescu, *Peștii*, 134, pol. *szweja* se cere luat în considerație în primul rînd.

ȘUICĂ s.f. (și masc. *șuic*) (*Alburnus alburnus*, Linné, 1758). Înregistrat de Băcescu, *Peștii*, 134, ca nume larg cunoscut, pentru fostul județ Baia, zona Siretului. Ihtiologul citat îl explică astfel: „numele e desigur în legătură cu forma turtită și îngustă a peștelui: am auzit bunăoară expresii ca acestea: «Podețul e mai șueț decît cleanul» sau «Soreața e mai șueață decît sabața» (*Alburnus* n.p.), Nucet, jucețul Dimbovița“.

În DLR, ihtionimul este derivat din *sui*⁸ cu suf. -că. La *sui*⁸, adj., subst. (mai ales în Muntenia) „zvelt“, „subțire“, „îngust“, DLR înregistrează și sensul (regional) „numele unui pește nedefinit mai îndeaproape“. Vezi, în această situație, *șuie*, ihtionim reținut de Băcescu, *Peștii*, 185, pentru județul Neamț. Apare, după cum se vede, o oarecare nepotrivire: *sui* „zvelt“ „subțire“, „îngust“ circulă, mai ales, în Muntenia, iar *șuică* (*Alburnus alburnus*, Linné, 1758) în Moldova.

Considerăm mai probabilă o explicație plecînd de la *șuvaica*, nume curent pe Nistru (vezi Băcescu, *Peștii*, 134) și avînd la bază ucr. *švaika* „Alburnoides...“ (vezi *Slovar'*, 131). La modificarea formei ihtionimului ucrainean (*švaika* > *șuăică* > *șuică*) va fi putut contribui și apropierea de rom. *sui*⁷ „smintit, țienit; prost, nătîng“, existent în Moldova.

ȚICLÂN (și *ficlân*) s.m. „obleț“ (*Alburnus alburnus*, Linné, 1758). Înregistrat de Băcescu, *Peștii*, 134 și 138, pentru jud. Mehedinți, și Vasiliu, *Peștii*, 204, fără localizare. Relativ la acest ihtionim, Viorel Păltineanu scrie următoarele: „Și *ficlan* ar putea fi explicat pornind tot de la micimea sa, avînd în limba română, dialectal, *țiculean* (afectiv) «persoană tînă, adolescent» (în Cotmeana, Argeș), asociat cu *fiică* «mic» și *fiică* I «copilaș», «băiețaș»; 2 (învechit) «puiul anumitor animale și (zool.) *fiicul pămîntului* = «cățelul

³ Vezi p. 134, unde se întrebă: „O fi vecin cu *șfei*?“

⁴ Fostul județ Storojineț.

⁵ În primul rînd după Băcescu, *Peștii*, 54, 64.

⁶ Mai ales cînd nu ne aflăm în fața unui pescar, cum este cazul Informatorului (singurul!) citat de Băcescu, *Peștii*, 64.

⁷ În ucraineană și pe *Leucaspius deltneatus* (Heckel, 1843).

pământului» (v. DM)⁸. Menționăm că lingvistul amintit nu 'exclde' nici posibilitatea unui derivat de la *fielă* „numele unui instrument de prins raci” cu sufixul *-an*⁹.

În ce ne privește, credem că la originea lui *fielan* (*fielian*) se află denumirile *čekleja*, *škeleja*, *šakleja*, *šekleja*, *ščekleja*, *ščjakleja*, date de pescarii ruși lui *Alburnus alburnus* (vezi *Slovar'*, 134), denumiri al căror reflex a putut fi **fielie*, neatestat, de la care s-a refăcut un masculin **fielci*, aflat la baza derivatului *fielan*.

TRAPAZĂN s.m. „șalău sub 30 de cm lungime” sau, cum spun pescarii, „care nu vine la măsură”. În DLR găsim *trapazan* s.n.: 1 „legătură care ține vîsla la barcă”; 2 „přidvor, prispă; împrejmuire, gard la prispă”; 3 „balustradă” și *trapezan* s.m. „șalău sub 30 cm lungime”. Primul este explicat prin tc. *trabzan*, iar al doilea este cu etimologie necunoscută.

În limbajul pescarilor din zona Dunării, *trapazan*, cu variantele *trapezan*, *strapazan*, *strapezan* etc., are sensurile: 1 „cuiul (de regulă din lemn) de care se leagă lopata la barcă” și 2 „șalău sub 30 cm lungime”, care „nu vine la măsură” (legală). Precizăm aici că legătura care ține lopata prinsă de cuiul bărcii se numește în mod obișnuit *cujbă* sau *ujbă*. Folosirea lui *trapazan* cu acest sens, înregistrat în DLR, este, explicabil, accidentală.

În articolul *Elemente turcești și grecești în terminologia pescuitului din limba română*, „Buletinul Universității din Galați”, fascicula I, Științe sociale și umaniste, II (1979), p. 55, am arătat că sensul „șalău mic” a apărut, metaforic, plecînd de la sensul „cuiul de care se leagă lopata” cu care cuvîntul *trapazan*, provenit din tc. *trabzan*, se folosește în terminologia bărcii¹⁰. Față de cele de mai sus, considerăm că DLR trebuie să adauge la *trapazan* sensurile „cui de care se leagă lopata la barcă” și „șalău sub 30 cm lungime”, renunțînd la tratarea lui *trapezan* — simplă variantă — ca articol lexicografic de sine stătător.

SIGLE

- Antipa, *Fauna* = Grigore Antipa, *Fauna ihtiologică a României*, București, 1909.
 Antipa, *Pescăria* = Grigore Antipa, *Pescăria și pescenitul în România*, București, 1916.
 Băcescu, *Peștii* = M. Băcescu, *Peștii, așa cum îi vede țărânul pescar român*, București, 1942.
 Dal' = Vladimir Dal', *Tolkovyj slovar' živogo velikorusskogo jazyka*, I—IV, Moscova, 1956.
Slovar' = G.U. Lindberg, A.S. Gerd, *Slovar' nazpamiij presnoodnyeh ryb SSSR*, Leningrad, 1972.
 Vasiliu, *Peștii* = George D. Vasiliu, *Peștii apelor noastre*, București, 1959.

NOTES SUR QUELQUES ICHTYONYMES ROUMAINS (I)

RÉSUMÉ

L'étude propose des étymologies pour quelques ichthyonymes roumains de circulation restreinte: *boian* <scr. *bojan*; *boutean* <ucr. *bolen'*; *fat* <rus., ucr. *fat*; *fugar* — calqué sur le

⁸ Numele peștelui *Alburnus alburnus* („obleť”) în terminologia populară, în „Cercetări de lingvistică”, XVI, 1971, nr. 2, p. 247.

⁹ *Ibidem*, nota 14.

¹⁰ Vezi Valentin Turian, *Din terminologia bărcii în zona Dunării*, în LR, XX, 1971, nr. 1, p. 43.

scr. *brzac*, *brzak* „fugitif“ (bien que le fait inverse soit tout aussi possible pour la langue serbo-croate, à partir du roumain); *nemeş* — résultat de l'ellipse du terme déterminé dans la combinaison *cosac nemeş*; *ovăsel* — calqué sur le pol. *owesek* (<*owies* „avoine“ + suff. *-ek*); *preteasă* — calqué sur l'ucr. *popadija*, *popadja*, *popad'ka*, *popačka*; *răspăr* <rus. *raspër*, bg. *rasper*; *sacagiță* <ucr. *sikavicja*; *secret* <rus., ucr. *sekret*; *șfei* (<*șvei*), pluriel de *șveia* <rus., ucr. *svija* et le pol. *szwija*; *șuică* <*șuvaică* <ucr. *švaika*; *șielan* <rus. *šekleja*, dénomination dont le reflet a pu être **șicleie*, non-attesté, à partir duquel l'on a refait le masculin **șiclei* qui se trouve à la base du dérivé *șielan*; *trapazan* : le sens „sandre de petites dimensions“ est apparu métaphoriquement, à partir de celui de „clou auquel l'on attache l'aviron“, sens avec lequel le mot *trapazan*, provenu du turc *trabzan*, s'emploie dans la terminologie de la barque.

*Universitatea din Galați,
Str. Republicii, nr. 47*